

- 25) Dr. C.R. Hermans: „Verzameling van Charters en Geschiedkundige Bescheiden betreffende het land van Ravestein”. Uitgegeven door het Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch 1848, 1e gedeelte, oork. 5 van 1191.
- 26) Th. W.J. Driessen en M.P.J. van den Brand: „Boc van Mere (Boxmeer) vóór 1300”. De Maasgouw 1971.
- 27) Archief Dordrecht: Archief 1200-1572. „Oudste Dordtse stadsrekeningen 1284/1285”. Inv. nr. 420
- 28) Is. An. Nijhoff: „Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland”. Arnhem 1830 Deel I, oork. 3.
- 29) R. Knipping: „Die Regesten der Erzbischöfe von Köln in Mittelalter”. Bonn 1913 III Band/II Heft nr. 3235.
- 30) Mr. G.J. Kuile: „Oorkondenboek van Overijssel”. Zwolle 1963, regest 25 én a.w. 13, oork. 68.
- 31) Dr. A. Johanna Maris: „Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak-De Nederstichtse leenacten (1394-1581) -”. 's-Gravenhage 1956 pag. 34 e.v.
- 32) a.w. 29 Deel II, Bonn 1901, nr. 253: Godefridus prepositus de Sanctis = Godfried, proost van Xanten.
- 33) Friedr. Wilh. Oediger: „Das älteste Totenbuch des Stiftes Xanten”. Kevelaer 1958. alsmede a.w. 10, oork. 250
- 34) Peter Weiler: „Ürkundenbuch des Stiftes Xanten”. Bonn 1935, Urk. 16, 18 t/m. 20. alsook a.w. 10, oork. 267.
- 35) a.w. 34, Urk. 18.
- 36) Fr. W. Oediger: „Das Bistum Köln von den Anfängen bis Ende des 12. Jahrhunderts”. Köln 1972, pag. 358.
- 37) Bibliothèque Nationale, Paris: Fonds latin 9270 nr. 9.
- 38) a.w. 29, Regest 3262.
- 39) a.w. 15, oork. 632.
- 40) a.w. 15, oork. 935.
- 41) Jacques Bainville: „Histoire de France”. Mesnil 1937, 278e édition, pag. 76 e.v.
- 42) a.w. 16, pag. 92 e.v.
- 43) idem.
- 44) Par. M. Pérennès: „Dictionnaire historique”. Paris 1834 pag. 465.
én
Doris Mary Stenton: „English Society in the Early Middle Ages”. Reading (London) 1954, pag. 98 e.v.
- 45) „Calendar of the Close Rolls”, Edward I (1288-1296), London 1904 pag. 411.
- 46) a.w. 45.
- 47) Pierre Chaplais: „Treaty Rolls”. Vol. I (1234-1325) London 1955 nr. 401.
(Foedera: R.I. II 820; O II 677; HI III 45)
- 48) Thomas Duffus Hardy: „Rymer's Foedera”. London 1869. Vol. I. (1066-1377), pag. 118.
- 49) a.w. 47 nr. 258.
- 50) Dr. L.S. Meihuizen: „De rekening betreffende het graafschap Gelre 1294/1295”. Arnhem 1953 pag. 25.
- 51) a.w. 13a, pag. 57, 58.

HET VUGHTSE SCHEPENDOMSZEGEL

In het archief van de Tafel van de H. Geest van Vught bevindt zich een groot aantal (113 stuks) charters, die merendeels voorzien zijn van het zegel van de schepenbank van Vught. Een charter is, zoals wellicht bekend, een op perkament geschreven oorkonde, waarvan de tekst aan zeer bepaalde vormvereisten moet voldoen en die ter bekrachtiging van datgene, wat is overeengekomen of is verricht, wordt voorzien van een zegel van was. De Tafel van de H. Geest is de instelling, die al in de Middeleeuwen zorgt voor de armen, die woonachtig zijn in de parochie. Het oudste

charter in dit archief dateert uit 1349 en dan volgt een lange reeks van charters, die doorloopt tot in het begin van de 17de eeuw.

In het Vughtse schepenbankzegel vallen 3 typen te onderscheiden, die we in het vervolg zullen betitelen als type A, type B en type C. Het oudste voorbeeld van type A (zie afbeelding 1) in dit archief dateert van 1358. Tot 1400 komen we het nog 4 maal tegen, waarvan de laatste keer op 6 oktober 1400. Het jaar 1401 levert het eerste charter op, gedateerd 2 oktober, dat is voorzien van type B (afbeelding 2). In 1400 of 1401 hebben de schepenen dus een nieuw zegelstempel laten maken. Overigens moet in dit verband nog worden opgemerkt, dat de Vughtse schepenen nooit zoals in de stad Den Bosch wel het geval was met hun eigen zegels zegelden en wel om de reden, dat ze die niet bezaten. Men spreekt altijd van het „zeghel ons ghemeyns schependoms”. Type B handhaaft zich verder gedurende de 15de en 16de eeuw, zodat ca 1600-1610 opnieuw een verandering plaatsvindt en type C verschijnt (in dit archief voor het eerst in 1616). In het hierna volgende zal vooral gesproken worden over de beide eerste typen, omdat deze voor de geschiedenis van Vught het meest interessant zijn.

Type A

Type B

Aan de bijgaande foto's is te zien, dat het oudste type 2 identieke kerken afbeeldt, die met de torens naar elkaar toe gekeerd staan. Daaronder bevindt zich een wapenschild met 4 identieke klimmende leeuwjes, terwijl het veld (de achtergrond) bezet is met kruisjes. Het randschrift luidt: *Sigillum scabinatvs de WVCHT*. Type B vertoont wederom 2 identieke kerken en daartussen het wapenschild met de 4 leeuwen. Daarboven is een sleutel geplaatst, die met de baard naar boven gekeerd is. De vrijgekomen ruimte onder de kerken wordt nu gevuld met een tweekleurige guirlandes. De structuur van de kerken op beide zegeltypen verschilt nogal van elkaar. Bij type A is iets te zien van ramen in het schip en geledingen in de toren, terwijl de kerken bij type B geheel en al bestaan uit stenen (dit kunnen bakstenen maar evengoed turfstenen zijn). Het randschrift luidt hier: „*Sigillum scabinorum de WVCHT*”.

Het veld is nu bezet met sterretjes. Type C verschilt van type B in zoverre, dat de 4 leeuwen op het wapenschild door één leeuw zijn vervangen en dat de vormen van de afbeelding in het algemeen wat hoekiger zijn. Het komt in de Middeleeuwen vaker voor, dat men een nieuw zegel laat maken, maar zeldzamer is het verschijnsel, dat we zo'n gebeurtenis nauwkeurig kunnen dateren. De leeuwen in het wapenschild wijzen in de richting van de hertog van Brabant, de sleutel duidt op St. Petrus, één van de 2 patroons van de Vughtse parochiekerken. De betekenis van de guirlandes valt moeilijk met zekerheid vast te stellen. Wellicht fungeerden zij slechts als versiering en opvulling van de leeggekomen ruimte onder de kerken. De 2 kerken informeren ons over het naast elkaar bestaan van 2| volwaardige parochiekerken. Van een moeder-dochter relatie tussen beide zijn geen sporen over en dit lijkt ook hoogst onwaarschijnlijk onder meer omdat de beide kerkgebouwen zeer dicht bij elkaar (ca 325 meter) stonden. In St. Oedenrode en in Groot/Klein Zundert bestonden wel 2 kerken naast elkaar, maar hier ligt de situatie verder volkomen anders. De 2 parochies zijn naast elkaar blijven bestaan tot 1829 toe. Ook in de tijd van de schuilkerken waren er in Vught 2 pastoors met elk hun eigen kerkschuur. De St. Lambertusparochie omvatte ruwweg het noordelijke gedeelte van de huidige gemeente Vught, de dorpen Cromvoirt en Deuteren, het gehucht Vranckenhofstad gelegen langs de Vughterweg bij de Vughterpoort van de stad 's-Hertogenbosch (dit gehucht verdween geheel tijdens de 80-Jarige Oorlog) en tenslotte de omgeving van het kasteel (Oud)-Herlaar met de hoeve „Over 't Water". In het noorden grensde deze parochie aan de stad 's-Hertogenbosch en aan de zeer oude parochie Orthen. De parochie van St. Jan is trouwens een afsplitsing van de kerk van Orthen. De stad (gesticht aan het einde van de 12de eeuw) heeft zich als een wig tussen Vught en Orthen ingedrongen en waarschijnlijk ook delen van de St. Lambertusparochie geannexeerd. De ander Vughtse parochie, die van St. Petrus, omvatte ruwweg het zuidelijke gedeelte van de huidige gelijknamige gemeente met o.a. het gehucht Bergenshuizen (oudtijds: Wargarshuysen), het kasteel Muizerik, en de hoeve van Enode, die in 1410 al bestond (gelegen ter plaatse van het huidige gehucht Eendje). De pastoor van de St. Lambertuskerk was tevens broeder van de Duitse Orde en commandeur van Vught. Alvorens verder te gaan, dient eerst het een en ander verteld te worden over de Duitse Orde. Evenals de Orden der Johannieten (ook wel Maltezer ridders genaamd) en der Tempeliers is de Duitse Orde een geestelijke ridderorde. Ze werd ca 1190 opgericht in Palestina en kreeg ca 1220 vaste voet in de Lage Landen. Deze orde bestond voornamelijk uit ridders, die dus tevens van adel waren, en uit priesters. Alle leden legden de 3 kloostergeloften af. Doel was de verpleging van zieken en gewonden en strijd tegen heidenen en Moslims. Strijd tegen de heidenen werd gevoerd in Polen en Litauen en hier ontstond in de loop van de 13de eeuw een staat onder leiding van het hoofd van de orde, de grootmeester, die zijn residentie had in Marienburg (ten zuidoosten van Dantzig, thans Pools gebied). In West Europa verwierf de orde vele bezittingen en hier bevonden zich ook parochiekerken onder. De organisatie van de orde bestond uit de grootmeester aan het hoofd met daaronder hoogmeesters (oa. de z.g. Duitsmeester), landcommandeurs (bestuurden een balije, een soort district) en commandeurs (bestuurden een commanderij). In de Lage Landen waren er de balijen Utrecht (met commanderijen ten noorden van de rivier de Maas) en Oudenbiezen (gelegen in Belgisch Limburg, gemeente Rijkhoven). Van de

balige Oudenbiezen maakten onder meer deel uit de commanderijen Gemert en Vught. De commanderij Vught was kleiner dan die van Gemert en is waarschijnlijk ontstaan, doordat een tot nog toe niet met zekerheid geïdentificeerde persoon het bevestigingsrecht van de St. Lambertuskerk en het bij deze kerk behorende vermogen (de z.g. kerkfabriek) heeft geschonken aan de Duitse Orde. Hierdoor ontstond er te Vught een commanderij met aan het hoofd een priester die tevens pastoor was van de kerk. Dergelijke commanderijen worden daarom „priestercommanderijen” genoemd. De Duitse Orde wordt in Vught voor het eerst vermeld in 1312 en in Gemert in 1249.

De St. Petrusparochie werd in 1400 door de bisschop van Luik ingelijfd (de officiële term luidt: incorporatie) bij het kapittel van de St. Katharinakerk van Eindhoven. Dat er zich in één dorp twee parochiekerken bevinden is een weinig voorkomend verschijnsel, dat om een nadere verklaring vraagt. Deze zullen we moeten zoeken in de vroegste geschiedenis van Vught en deze blijkt bij nader onderzoek zeer gecompliceerd te zijn. De grote schaarste aan bronnen uit de periode vóór 1250 maakt het nog moeilijker met aanvaardbare theorieën voor de dag te komen. Het is hier niet de juiste plaats om dieper in te gaan op de interpretatie van de schaarse gegevens. Het enige wat we kunnen doen is enige vaststaande feiten te constateren en op een rijtje te zetten:

- 1) Vught bezit in 1028 een tol en een munt, die dan voor de helft in het bezit zijn van de Utrechtse St. Paulusabdij. De schenker is waarschijnlijk bisschop Ansfried (995-1010). In later tijd heeft deze abdij geen bezit meer ten zuiden van de grote rivieren.
- 2) Het Utrechtse kapittel van Oudmunster bezit tot ca 1240 goederen in het nabijgelegen Berlicum. Als voogd over dit bezit treedt ca 1240 op de heer van Herlaar.
- 3) deze heren van Herlaar hebben op veel plaatsen in Brabant gefungeerd als voogden van het bezit van de abdij Echternach.
- 4) de abdij Echternach heft in het begin van de 13de eeuw cijzen in Esch, Gestel bij Herlaar en in Vught.
- 5) de heren van Herlaar heffen in 1227 tol binnen hun eigen jurisdictie (cf. 1).
- 6) de heren van Herlaar worden vanaf 1313 vermeld als leenmannen van de bisschop van Luik.
- 7) in 1232 treden bij een verdeling van machtssferen in Vught de volgende instanties op: de graaf van Gelre, de hertog van Brabant en een zekere Boudewijn van Vught, die zich elders Boudewijn van Orthen noemt. In dat jaar verwerft de Brabantse hertog een deel van het dorp Vught.
- 8) Vermoedelijk in het jaar 1201 worden St. Michielsmannen aan de graaf van Gelre en St. Lambrechtsmannen aan de hertog van Brabant toebedeeld. Volgens velen worden met de eerste lieden bedoeld die onder Gestel bij Herlaar (het latere St. Michiels-Gestel) met de laatste lieden die onder Vught woonden, bedoeld.
- 9) een aantekening in een jaargetijdeboek in het archief van de Duitse Orde vermeldt, dat een zekere Dirk geheten Berthout (uit Mechelen?) op een niet nader aangeduid tijdstip goederen in Vught aan de orde heeft geschonken.
- 10) In 1312 is er voor het eerst sprake van de Duitse Orde te Vught en wel in het

Latijns Boek, het oudst bewaard gebleven Brabantse leenregister. Tot slot nog een opmerking over de vroegste geschiedenis van Vught in het algemeen. Het bestaan van 2 parochiekerken hoeft niet per se in te houden, dat Vught oudtijds in 2 delen was verdeeld. Uit het bovenstaande blijkt wel, dat er ca 1200 in Vught vele machthebbers waren en dat er toen grote veranderingen plaatsvonden. Het ontwarren van zo'n gecompliceerde situatie als in Vught vereist op de eerste plaats een zeer kritische instelling van de onderzoeker en een grote voorzichtigheid bij het trekken van conclusies. Daarnaast is een soort bescheidenheid op zijn plaats: gezien de extreme schaarste aan gegevens is de kans groot, dat het probleem *nooit opgelost zal kunnen worden*. Het „toewijzen” van de kerk van St. Lambertus aan Luik, terwijl dan de St. Petruskerk wel het Utrechtse deel geweest zal zijn, lijkt dan ook een ietwat voorbarige conclusie. De hoeve Enode, welke gelegen was in de parochie van Vught-St. Petrus, maakte in 1410 deel uit van het bezit van de commanderij van Vught, die haar zetel had in het gebied van de St. Lambertusparochie! De sleutel van St. Petrus werd pas in 1400-1401 toegevoegd aan het schepen-zegel. Deze gegevens tonen aan, dat er nog wel wat addertjes onder het gras verborgen zitten, die eerst verwijderd zullen moeten worden, wil een verklaring van het probleem wetenschappelijk aanvaardbaar zijn.

A.C.M. KAPPELHOF

Bronnen en voornaamste literatuur:

- 1) Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch: Archief van de Tafel van de H. Geest van Vught en Archief van de Commanderij van de Duitse Orde te Vught. Deze archieven worden thans aan een inventarisatie onderworpen.
- 2) Zeer vele artikelen in het tijdschrift „De Kleine Meierij” o.a. van *H. Donkers* (jrg. VIII, no's 3 en 8), van *J.J. de Kort* (jrg. VII, no's 3 en 4 en XIV, no 5), van *M.G. Scholten van Aschat* (jrg. X, no's 5, 8 en 11 en XII, no 4) en zeker ook *F.W. Smulders* (jrg. VIII, no 8; X, no's 1, 3 en 8; XI, no's 2 en 4; XII, no's 2, 6, 9 en 10; XIII, no 4; XIV, no's 5 en 6; XXI, p. 71).
- 3) *L. Galesloot*, *Le Livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant*. (Bruxelles, 1865), p. 179.
- 4) *J.C.A. Hezenmans*, *De commanderij der Duitse Orde te Vught*. ('s-Hertogenbosch, 1887).
- 5) *W. Th. Knippenberg*, „De twee oudste kerken van Vught, provincie Noord-Brabant”, *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek XIV* (1964) 150-159.
- 6) *A.C.F. Koch*, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. (deel I; 's-Gravenhage, 1970) 129-131, 142-144 en 150-152.